

VERLEDEN MET EEN TOEKOMST

JAN VAN OUDHEUSDEN

Omslag van *Erfgoed van de Brabanders. Verleden met een toekomst*, geschreven door Jan van Oudheusden met foto's van Marc Bolsius

Jan van Oudheusden

Erfgoed van de Brabanders. 'Is dit nou de selectie?'¹

Wat is Brabant eigenlijk? Welke betekenis heeft het voor ons dat we op deze plek van de wereld thuis zijn? Hoe kunnen we de geschiedenis van Brabant en de tastbare overblijfselen daarvan gebruiken om er achter te komen wie wij zijn en wie wij willen zijn? Heeft het verleden ook betekenis voor onze toekomst? Dat zijn enkele van de vragen waarmee ik mij in mijn werk bij de leerstoel 'Cultuur in Brabant' in Tilburg heb beziggehouden

Die vragen zijn natuurlijk ook eerder al aan de orde geweest. Maar de antwoorden van toen voldoen niet meer. Als wij aan Brabant denken hebben we iets anders voor ogen dan het boerenBrabant van Gerlacus van den Elzen, het katholieke Brabant van P.C. de Brouwer, het Arme Brabant van rector Goossens of het in zichzelf gekeerde, afwerende Brabant van Brabantia Nostra. Ik wil op al die Brabantbeelden niks afdingen. Ze hebben in hun tijd goed dienst gedaan, ze hebben bijgedragen aan de emancipatie van Brabant. Maar wij moeten in onze tijd eigen en dus andere keuzes maken.

Mijn bijdrage aan het antwoord op de vraag wat Brabant is heeft zijn neerslag gevonden in twee boeken, die als het ware een tweeluik vormen. Het eerste is *Verhalen van Brabant* uit 2011: negentien hoofdstukken, negentien verhalen waarmee de lezer in vogelvlucht door de geschiedenis gaat. Een boek dat vooral wil laten zien dat die geschiedenis Brabant heeft gemaakt tot wat het nu is en dat de Brabantse eigenheid, voor zover daarvan sprake is, vooral historisch bepaald is. Ik heb in dit boek het verhaal van Brabant verteld aan de hand van historische gebeurtenissen en ontwikkelingen.

Maar je kunt ook een verhaal vertellen aan de hand van voorwerpen of andere overblijfselen uit het verleden. En dat is iets dat blijkbaar in de lucht zit. Vorig jaar verscheen een boek van Gijs van der Ham, waarin de Nederlandse geschiedenis wordt verteld aan de hand van honderd voorwerpen uit de collectie van het Rijksmuseum. Van het timpaan uit de middeleeuwse abdij van Egmond via de staalmeesters van Rembrandt tot aan het omslagontwerp van het boek *Ik, Jan Cremer*. Begin dit jaar liep in de Kunsthal in Rotterdam een tentoonstelling, waarvoor de historicus en journalist Ad van Liempt honderd voorwerpen bijeen had gebracht die het verhaal vertellen van Nederlanders in de Tweede Wereldoorlog, met de stoel van Anton Mussert, de knikkerdoos van Anne Frank, een stuk biels van de Birma-spoorlijn of een Britse Cromwell-tank die een vultreffer incasseerde bij de Slag om Overloon in 1944. En, om dichterbij huis te blijven, vanaf begin dit jaar wordt in het Noordbrabants Museum de Brabantse geschiedenis weer verteld aan de hand van voorwerpen in een presentatie met de veelzeggende naam Het Verhaal van Brabant. Het is duidelijk: voorwerpen vertellen een verhaal.

¹ Tekst van de lezing gegeven tijdens het symposium 'Is dit nou de selectie?' in het Van Abbemuseum te Eindhoven, 28 augustus 2014.

Het verleden heeft echter meer nagelaten dan alleen museumvoorwerpen. De erfenis van het verleden omvat ook landschappen, stadsgezichten, monumenten, archiefstukken, boeken, tradities. En ook die vertellen het verhaal van Brabant. Bovendien zijn ze bepalend en richtinggevend voor het Brabant van nu. De geschiedenis heeft ons weliswaar gemaakt tot wat we zijn, maar hij ligt achter ons. De overblijfselen ervan zijn daarentegen in de meest uiteenlopende vormen nog zichtbaar en tastbaar om ons heen. Samen vormen ze het onderwerp van mijn tweede boek, zoals gezegd het tweede luik van mijn presentatie, naast de Verhalen van Brabant, het boek dat vanmiddag gepresenteerd gaat worden. Het heeft als titel *Erfgoed van de Brabanders*, om daarmee tot uiting te brengen dat het gaat om iets dat van ons gezamenlijk is en van ons allemaal, om iets dat betekenis geeft aan ons bestaan hier en nu en tegelijk aan de richting waar we heen willen. Of zoals het heet in de ondertitel: Verleden met een toekomst.

Nu is erfgoed, in de betekenis van cultureel erfgoed, een term die pas de laatste jaren is ingeburgerd. Een toelichting is daarom misschien op zijn plaats. Want wie niet beter weet, zou denken dat het erfgoed een vanzelfsprekend decor is van ons dagelijks bestaan. Iets uit het verleden dat toevallig bewaard bleef en dat we met een zekere gelatenheid aanvaarden omdat het er nu eenmaal bij hoort. Maar zo is het niet. Erfgoed heeft te maken met actieve keuzes die wij maken, steeds opnieuw. Wij identificeren ons nadrukkelijk met het erfgoed, wij eigenen het ons toe en wij geven er betekenis aan, zoals we hierna nog zullen zien. En op die manier draagt het erfgoed bij aan hechting en worteling, aan de vormgeving van ons bestaan en onze leefwereld. Eigenlijk zoals het geformuleerd is in de prachtige regels onder het provinciewapen dat Niel Steenbergen in brons maakte voor het voorplein van het provinciehuis: 'Brabant is maken, maken dat leven zich hechten kan, thuis raken kan in de tijd.'

Dat begrip thuis raken suggereert een gevoel van geborgenheid, van vertrouwdheid. En in zekere zin werkt het ook zo. Mensen zijn betrokken op hun omgeving, hun leefwereld, hechten daaraan wanneer die herkenbare en betekenisvolle elementen bevat en juist ook omdat het die bevat. En als je die betrokkenheid met elkaar deelt, draagt dat in sterke mate bij aan een samenleving, ook in letterlijke zin, van met elkaar leven.

Het kan echter ook andersom werken. Want erfgoed zit niet altijd in de comfortzone. Waar identiteit in het geding is, wordt erfgoed ingezet als strijdmiddel. Ik heb dat zelden duidelijker gevoeld als toen mijn jongste dochter, die in Amsterdam een master erfgoedstudies volgt, verslag deed van een excursie die in dat kader was gemaakt naar Jeruzalem. Ook daar wordt uit het reservoir aan historische relictten geput om een identiteit vorm te geven. Maar juist door de conflicterende belangen tussen Israëli's en Palestijnen leidt dat proces tot wrijving en tot spanning. Niet zelden vallen er doden, juist door toe-eigening en identificatie met het erfgoed. Misschien wel het duidelijkste voorbeeld daarvan is De Tempelberg met enerzijds de tempelruïne met de Klaagmuur en anderzijds de Al-Aqsamoskee, een complex dat niet ten onrechte is omschreven als 'de meest omstreden vierkante kilometer ter wereld'. In september 2000 brak precies hier de tweede intifadah uit, in reactie op het als provocerend ervaren bezoek van oppositieleider Ariël Sharon aan deze plek, die daarbij omringd was door honderden Israëlische soldaten. Of, ander voorbeeld, wie herinnert zich niet het schokkende bericht dat de Taliban in 2001 de vijftienhonderd jaar oude Boeddha's van Bamyan in Afghanistan opzettelijk verwoestten, juist om de tegenstander in zijn identiteit te treffen.

Degelijke voorbeelden maken duidelijk dat erfgoed vooral symbolisch geladen is. Het gaat niet zozeer om de monumenten of de voorwerpen zelf, maar om de betekenis die daar door onze generatie aan gegeven wordt. Denk bijvoorbeeld aan de onvoorstelbare moeite en inspanningen die geleverd zijn om de enig overgebleven oorspronkelijke barak

van het voormalige concentratiekamp Vught overeind te houden, barak 1B. Tientallen jaren werd hij verwaarloosd en uiteindelijk was het een ruïne, rijp voor de sloop. Het heeft tonnen gekost om hem te behouden en te herstellen, maar dat is het ons waard geweest. Niet natuurlijk om dat bouwwerk zelf; het is tenslotte maar een lelijke barak. Maar met dit bouwsel wilden wij vooral de tastbare herinnering bewaren aan de vervolging in de Tweede Wereldoorlog, aan de internering van politieke gevangenen na de oorlog, aan de opvang van de Molukkers in Nederland. In die barak kunnen wij de bewogen geschiedenis van de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw letterlijk een plek geven. Daarom mocht hij van ons niet verloren gaan. Erfgoed zegt met andere woorden misschien wel eerder iets over onszelf en wat wij nu belangrijk vinden dan over het verleden.

Het duidelijk dat betrokkenheid een sleutelement is in het begrip erfgoed en in de omgang ermee. Die betrokkenheid kan de meest uiteenlopende vormen aannemen, maar leidt eigenlijk altijd tot toe-eigening. En die is nooit vrijblijvend, maar heeft bijna altijd gevolgen voor het erfgoed. Of het nou gaat om de Beeldenstormers die zich in 1566 op hun geheel eigen manier de kerken toe-eigenden; om negentiende-eeuwse notabelen die kerkramen schonken om God te eren en in één moeite door met een naam en een familiewapen daarop hun vooraanstaande maatschappelijke positie vastlegden voor de eeuwigheid. Of het gaat om museumconservatoren die zich inspannen om voorwerpen te behouden, maar ze zodoende in een nieuwe, museale en daardoor eigenlijk wezensvreemde context brengen; om restauratoren die met de beste bedoelingen proberen het verval te keren en het monument daardoor soms nog mooier maken dan het al was. Zij allen eigenen zich het erfgoed toe, hechten er hun eigen betekenis aan en geven het zodoende door in een andere vorm en context dan waarin zij het zelf aangereikt kregen. En daarmee krijgt erfgoed voortdurend nieuwe betekenissen.

Naast betrokkenheid en toe-eigening is er nog een kernbegrip dat bij erfgoed en dus ook bij het werk aan een boek over het erfgoed, in dit geval het Brabants erfgoed, om de hoek komt kijken en dat is het selecteren. Daarmee komen we ook aan het thema van de dag. Nou is eigenlijk elk boek over de geschiedenis een kwestie van selecteren, maar hier is dat nog nadrukkelijker het geval. In zijn academische afscheidsrede *Dynamisch Erfgoed* heeft Willem Frijhoff opgemerkt dat erfgoed pas ontstaat door selectie. Niet alle overblijfselen uit het verleden zijn erfgoed, maar alleen die elementen die wij ons toe-eigenen, waar wij betekenis aan geven. Pas als wij dat doen wordt het erfgoed, iets wat we in het heden met elkaar delen en samen de moeite waard vinden om het aan de toekomst door te geven. Het doet denken aan de ware betekenis van het woord traditie, dat wij ook met het verleden associëren, maar dat eigenlijk veel meer met ons en met de toekomst te maken heeft. Het woord is immers afgeleid van het Latijnse tradere, dat wil zeggen doorgeven. Iets wat je waardevol genoeg vindt om door te geven aan wie na je komen. Traditie, en dus ook erfgoed, ik herhaal het maar weer, hebben niet zozeer te maken met wat achter ons ligt, maar met onze opvattingen nu en met onze zorg, onze hoop zo u wilt, voor de toekomst.

Erfgoed bestaat dan ook niet uit een statisch, herkenbaar geheel dat voor altijd zichzelf gelijk blijft. Het gaat erom wat wij als erfgoed willen om daarmee onze identiteit en onze toekomst vorm te geven. Erfgoed ligt dan ook niet voor altijd vast. Het kan voor nieuwe generaties zijn zin of betekenis verliezen. Denk aan alle Brabantse pastoors en kerkbesturen die in de negentiende eeuw de oude middeleeuwse kerken die hen in de Franse Tijd door de protestanten waren teruggegeven, lieten afbreken om ze te vervangen door veelal middelmatige neogotische nieuwbouw. Denk aan de ambitieuze Brabantse gemeentebesturen die in de jaren zestig en zeventig hun binnensteden sloopten om ruim baan te maken voor de

auto, of die er geen enkel probleem mee hadden dat de gaafheid en de intimiteit van hun dorpsplein, ruimtelijk erfgoed, werd verpest door een gedrocht van een Boerenleenbank of door een supermarkt die de oude dorpswinkels verving.

En zo is het steeds gegaan. Keer op keer is erfgoed aangereikt dat een nieuwe generatie niet lustte, keer op keer is de erfenis van het verleden terzijde geschoven op grond van nieuwe inzichten, op grond van de vooruitgang of in elk geval de illusie daarvan. In de negentiende eeuw vonden de bisschop en het kerkbestuur van de Bossche Sint-Jan dat het imposante renaissance oksaal dat toen al zo'n tweehonderd jaar in de kerk had gestaan alsnog het veld moest ruimen. Niet alleen omdat het de gotische stijleenheid in de kerk verstoorde, maar ook omdat het de blik op het nieuwe neogotische hoogaltaar belemmerde. Het is bijna ironisch dat topstukken als het renaissance oksaal en het barokke hoogaltaar, beide een getuigenis van de strijdbare geest van de Contrareformatie, wel de protestantse tijd hadden overleefd maar in de negentiende eeuw alsnog ten offer vielen aan katholiek gedweep met de middeleeuwen als een echt vroom-katholiek tijdperk. Uiteindelijk belandde het oksaal via de antiekhandel in het Londense Victoria and Albertmuseum, waar Victor de Stuers het tot zijn verbijstering en woede terugvond. Voor hem was er niets vanzelfsprekends aan de afbraak en de verkoop van het kunstwerk, zoals men in Den Bosch had gemeend. Hij zag het als een daad van culturele barbarij, die hem inspireerde tot zijn befaamde artikel 'Holland op zijn smalst' dat in 1873 verscheen in het tijdschrift *De Gids*. Daarmee gaf hij de stoot tot de oprichting van de Nederlandse monumentenzorg. Zo kreeg het versmadede oksaal ook op zijn nieuwe plek in Londen alsnog betekenis voor Den Bosch, voor Brabant en voor Nederland, namelijk als sleutelelement in de ontwakende zorg voor monumenten en een bewuste omgang met het cultureel erfgoed.

Dat erfgoed in de loop van de tijd soms weer aan betekenis kan winnen, blijkt bijvoorbeeld ook uit het monument voor Coba Pulskens. Deze Tilburgse vrouw, schoonmaakster bij Publieke Werken, bood in de Tweede Wereldoorlog in haar huis aan de Diepenstraat vele malen onderdak aan onderduikers. Op zondag 9 juli 1944 drong de *Sicherheitspolizei* haar woning binnen en schoot er drie geallieerde piloten die op dat moment in huis waren, ter plekke dood. Coba Pulskens werd via kamp Vught overgebracht naar Ravensbrück, waar zij in maart 1945 omkwam in de gaskamer. Op 2 februari 1947 onthulde men onder grote belangstelling aan het huis een monumentje in de vorm van een Madonna met schutsmantel waaronder Coba en de drie piloten een schuilplek vinden. In de jaren zeventig echter, in de tijd dat velen dachten dat we de oorlog onderhand wel achter ons gelaten hadden, de tijd dat in Nederland de mogelijkheid werd toegelaten om dan misschien niet te stoppen met Dodenherdenking op 4 mei, maar in elk geval wel met het vieren van Bevrijdingsdag op 5 mei, was die belangstelling blijkbaar weer weggeëbd. Kennelijk had deze herinnering geen betekenis meer. Want in die jaren viel het huis van Coba Pulskens onder de slopershamer en alerte buurtbewoners konden pas op het allerlaatste moment verhinderen dat het monumentje daarbij verloren ging. Hetzelfde gebeurde met de herinneringsplaquette in het gebouw van Publieke Werken aan de Noordhoekring, toen dat gesloopt werd. Ook die bleef slechts behouden door de oplettenheid van een archiefmedewerker. Coba Pulskens leek uit het collectieve geheugen te zijn gewist. Maar het herdenken heeft sindsdien weer aan kracht gewonnen en daarmee ook het erfgoed van de oorlog: naar Coba Pulskens werd een laan vernoemd, waar in 1984 zelfs nog een derde monument voor haar onthuld werd. En een plaquette, aangeboden namens de Royal Air Force, kreeg in datzelfde jaar een plek in de herdenkingskapel van Onze-Lieve-Vrouw ter Nood aan de Kapelhof tegenover de Heikese kerk.

Het publiek tijdens de lezing van Jan van Oudheusden in het Van Abbemuseum, 28 augustus 2014. Foto Boudewijn Bollmann, 2014

En er zijn meer voorbeelden waaruit blijkt dat het tij weer kan keren. De laatmiddeleeuwse haven van Breda, in 1965 gedempt, is enkele jaren geleden weer uitgegraven en gerestaureerd. Buiten gebruik gestelde fabrieken worden niet langer gesloopt, zoals uitgerekend in het Monumentenjaar 1975 in Tilburg nog gebeurde met de toen zowat 150 jaar oude spinnerij van Pieter van Dooren, in de negentiende eeuw nota bene de eerste Tilburgse fabriek waar met stoomkracht werd gewerkt. Tegenwoordig geven we aan fabrieksgebouwen zo mogelijk een nieuwe bestemming. Iedere generatie selecteert zijn eigen erfgoed.

Selectie is echter niet alleen een principiële aangelegenheid, inherent aan wat erfgoed feitelijk is, maar voor mij bij het samenstellen van mijn boek ook een heel praktische kwestie. Want de keuzemogelijkheden van het Brabants erfgoed zijn bijna eindeloos. Nemen we bijvoorbeeld de Cultuurhistorische Waardenkaart van Noord-Brabant, die alleen nog maar betrekking heeft op het onroerend, ruimtelijk erfgoed. Die kaart omvat 21 cultuurhistorische toplandschappen, waaronder het Dommeldal, de Brabantse Wal in het uiterste westen of de Zuiderwaterlinie die loopt van Bergen op Zoom tot Grave, met onder meer het fort de Roovere. Dan zijn er 230 cultuurhistorisch belangrijke deelgebieden met bijvoorbeeld de Maasheggen in noordoosten, het Bossche Broek of de Strabrechtse Heide. Er zijn 16 archeologische topgebieden met in totaal 700 archeologische monumenten, waaronder de grafheuvels van Toterfout-Halve Mijl bij Veldhoven. Brabant kent maar liefst 1000 structuren van historisch groen, zoals houtwallen, parken en bomen. Daaronder 650 echt monumentale bomen, zoals de Heilige Eik in Den Hout bij Oosterhout. Er zijn duizenden historische lijnen, zoals wegen, paden, dijken, kanalen en turfvaarten. En Brabant is ook nog eens 300 waardevolle stads- en dorpsgezichten rijk, er worden 20.000 historisch waardevolle bouwwerken geteld, waarvan 6.000 een plek hebben op de rijksmonumentenlijst, van het gotische kerkje van Middelbeers, tot aan het fabrieksgebouw van Weverij De Ploeg in Bergeijk, naar ontwerp van Gerrit Rietveld.

Tot zover de Cultuurhistorische Waardenkaart. Maar dan zijn er nog de duizenden en duizenden objecten van roerend erfgoed, variërend van kostbare museale topstukken zoals de Romeinse Gouden Helm van Deurne tot de fiets waarmee Wim van Est uit Sint-Willebrord in 1951 als eerste Nederlander in de gele trui tijdens de Tour de France een duikeling maakte in het ravijn. U weet wel: 'zeventig meter viel ik diep, m'n hart stond stil, maar m'n Pontiac liep'. Dit aandoenlijke wrak is een monument van de Brabantse sportgeschiedenis.

En behalve de musea hebben ook de archieven een schat aan erfgoed in huis, zoals het capitulatieverdrag van 1629 dat Den Bosch en de Meierij losscheurde van het hertogdom Brabant en ze voorgoed onder het gezag van de republiek bracht. Of het kladboek van de achttiende-eeuwse armmeester Van Gils uit Tilburg die al peinzend over zijn inkomsten en uitgaven een schetsje maakte van wat waarschijnlijk de alledaagse praktijk was in de steden en dorpen van Brabant.

En laten we de bibliotheken niet vergeten, de Brabant-collectie voorop met zijn indrukwekkende Roman Visscherkaart uit 1661, bijna 1.70 bij 2.20. Of met zijn indrukwekkende collectie Brabantse drukken, waaronder een die bijna vijfhonderd jaar geleden, in 1520, uitkwam bij Laurens Hayen in Den Bosch, brieven van Plinius, nota bene een exemplaar dat blijkens het opschrift ooit nog aan Calvijn heeft toebehoord.

Dan is er het immaterieel erfgoed met tradities als De Brabantse dag in Heeze, de bedevaarten in mei naar de Zoete Moeder in Den Bosch of de Vastenavondviering in Krabbegat. Maar net zo goed de drie en dertig delen met duizenden lemma's van het Woordenboek van Brabantse Dialecten.

Er zijn alles bij elkaar meer dan een miljoen historische relictten in Brabant, potentieel allemaal erfgoed. Selectie is dan ook essentieel, niet alleen omdat de ruimte in een boek beperkt is, maar ook omdat het erfgoed zoals gezegd pas in een selectie zin en betekenis krijgt. Maar hoe moeten we dit benaderen?

Enerzijds ben ik uitgegaan van het erfgoed zelf, van voorbeelden die ik perse wilde opnemen. De Sint-Jan van Den Bosch bijvoorbeeld kan in een boek over Brabants erfgoed niet ontbreken, daar is denk ik weinig discussie over. Maar de vraag is dan meteen: waarom niet? Wat is voor ons de betekenis van dat in oorsprong middeleeuwse gebouw? Wat zegt het ons nu nog? Waarom associëren we ons ook in een tijd van ontkerkelijking zo nadrukkelijk met dit kerkgebouw? Die vragen probeer ik tegelijk met de selectie in de toelichtende teksten te beantwoorden.

Een andere benadering is die waarbij je uitgaat van een periode en van een thema, omdat je vindt dat dat in een boek als dit vertegenwoordigd moet zijn. En dan vervolgens op zoek gaat naar erfgoed dat daarbij hoort. Als je iets wilt laten zien van de armenzorg, omdat die tenslotte eeuwenlang het leven van Brabanders heeft bepaald, dan kun je natuurlijk kiezen voor het prachtige houten reliëf dat vroeger boven de ingang van het Bossche geefhuis hing. Maar – alweer een dilemma – dat had ik ook al in de *Verhalen van Brabant* opgenomen, en natuurlijk moet ik al te veel doublures voorkomen. Dus ben ik verder gaan zoeken en zo kwam ik uit bij een restaurant met een fraaie achttiende-eeuwse gevel en een niet daarbij passend torentje aan de Markt in Geertruidenberg, het Weeshuys geheten. Dat klopt ook wel, ooit werden hier de wezen van de stad opgevangen. Maar wie binnen gaat eten, herkent in de stenen pilaren en in het houten tongewelf de nog veel oudere oorspronkelijke functie, namelijk kapel en tevens ziekenzaal van het middeleeuwse gasthuis van Geertruidenberg, wat ook het klokkentorentje op het dak verklaart. Een mooie paradox: een restaurant, symbool van onze welvaart als erfgoed van de armenzorg.

Zo kom je enerzijds tot voor de hand liggende keuzes, anderzijds tot min of meer verrassende elementen. En mijn selectie, ik zal de eerste zijn om dat toe te geven, heeft een zekere willekeur, het een kan voor het andere worden ingewisseld. Mijn boek is zonder twijfel ook gebaseerd op persoonlijke voorkeuren, ook al zijn het er misschien wel minder dan ik diep in mijn hart had gewild. Het beeld moet tenslotte ook voor de lezers herkenbaar en aanvaardbaar zijn. Als mijn selectie kritiek en discussie uitlokt, des te beter. Uiteindelijk ben ik zo uitgekomen bij:

- Elementen die we niet goed kunnen missen, die horen bij ons beeld van Brabant. Breda is Breda niet meer zonder de toren van de Onze Lieve Vrouwe kerk en de Meijerij kunnen we ons zonder populierenlandschap ook niet goed voorstellen.
- Elementen die ons eraan herinneren wat er met de Brabanders is gebeurd. Zoals het Charter van Kortenberg uit 1312, toen de Brabantse steden invloed afdwongen op het bestuur van het hertogdom, nota bene een primeur op het Europese vasteland. Of het primitieve schilderij dat gemaakt is na de burgeroorlog tussen calvinisten en katholieken in Den Bosch die op 1 juli 1579 enkele tientallen doden heeft gekost. Of het zuivel-fabriekje van Hoogeloon, symbool van de laat negentiende-eeuwse revolutie onder de Brabantse boeren die zich door coöperatie aan hun armoede hebben ontworsteld.
- Elementen die laten zien onder welke omstandigheden de Brabanders hun leven hebben geleefd, waarbij het kasteel van Heeze aandacht krijgt, maar net zo zeer enkele negentiende-eeuwse arbeidershuisjes in Loon op Zand.
- Elementen die laten zien hoe de Brabanders onafgebroken hun leefomgeving gevormd hebben, zoals het slagenlandschap in de Langstraat, restant van de middeleeuwse veenontginning of een van de meest recente ingrepen, het beekherstel van de Kleine Beerze, waarbij de rampzalige kanalisatie van de jaren vijftig en zestig werd teruggedraaid.
- Elementen die ons een spiegel voorhouden, zoals het memento mori steentje van Margriet van Auweninghe uit 1484 in de Bossche Sint-Jan of de struikelsteen die Arnoud-Jan Bijsterveld bij zijn huis aan de prof. Dondersstraat in Tilburg heeft gelegd.

Waarmee maar gezegd wil zijn dat erfgoed vele gezichten heeft. De opzet van het boek is chronologisch en daarbinnen thematisch. Ik volg de indeling van de *Verhalen van Brabant*, met de tien tijdvakken van De Rooy, zij het dat de afbakening daarvan is aangepast aan specifieke Brabantse omstandigheden, aan betekenisvolle cesuren. Dat levert dus tien periodes op, van prehistorie tot nu.

Voor ieder tijdvak heb ik, zoals gezegd, gezocht naar erfgoed dat kenmerkend is voor situaties en ontwikkelingen uit die periode en ik heb geprobeerd dat vervolgens logisch en zinvol te ordenen door het in een thema onder te brengen: een kasteel spreekt over macht op het platteland, een boek over geletterdheid, een gegraveerd wijnglas over de achttiende-eeuwse regentencultuur, een noodwoning van Maycrete over naoorlogse wederopbouw. Aan de hand van dergelijke thema's gaan we langs de bekende en minder bekende paden van de Brabantse geschiedenis.

Met een thema als moderniteit bijvoorbeeld wil ik als het ware een tegenwicht bieden aan het traditionele beeld van Brabant als provincie van puffers, vendelzwaaiers, zult en balkenbrij. Want al voor de oorlog kreeg het modernisme ook hier voet aan de grond, zoals bijvoorbeeld is te zien aan een villa in Waalwijk uit 1932, een ontwerp van de Limburgse architect Jos Klijnen. Het huis werd na de vroegtijdige dood van de Waalwijkse gemeentesecretaris, Toon van Liempt, gebouwd door zijn weduwe, als een postuum protest tegen de keuze van Waalwijk voor het traditionele raadhuis van Kropholler, in plaats van het moderne ontwerp dat Klijnen had voorgesteld, en waarvan dit huis als het ware een echo is.

Sinds de jaren negentig staat het op de rijksmonumentenlijst. En – vergeef me m'n onbescheidenheid – voor mij, langs moederszijde kleinzoon van secretaris Van Liempt, heeft dit huis nog extra betekenis als de plek waar ik geboren ben. In mijn boek breng ik deze bijzondere architectuur samen met het gedicht Nachtkroeg uit 1915, experimentele poëzie van Antony Kok, een Tilburgse spoorwegbeampte, maar ook oprichter, samen met Theo van Doesburg, van de Stijl, de kunstenaarsgroep die, zoals u weet, bepalend was voor de doorbraak van de abstracte kunst en het modernisme in Nederland. En vervolgens komt daar nog het werk bij van de Brabantse arts Jan Smulders, die de Periodieke Onthouding ontdekte en propageerde als methode van geboortebeperving, en die daarmee een belangrijke bijdrage leverde aan een meer moderne levenshouding waarbij seksueel genoeg binnen het huwelijk niet noodzakelijkerwijs meer gekoppeld was aan voortplanting. Ook dit is erfgoed van de Brabanders.

Er is in het boek ruimte voor ongeveer 130 van dergelijke thema's, en met deze aanpak dus voor ongeveer 400 erfgoedelementen. Vierhonderd, ik zeg het nog maar eens, van de meer dan een miljoen die ik in principe zou kunnen kiezen.

Voor ieder thema is een spread van twee tegenover liggende pagina's ingeruimd. Daar moet tekst in en beeld. Lange tijd ben ik vooral met de tekst bezig geweest, met het verhaal dat ik wilde vertellen, maar toen de foto's van Marc Bolsius langzaamaan beschikbaar kwamen, besepte ik pas goed hoe groot de rol is die het beeld – of misschien moet ik zeggen de verbeelding – heeft in het uiteindelijke resultaat. Het was werkelijk prachtig beeldmateriaal dat hij aanleverde en dus moest er geschipperd en geschoven worden met tekst en beeld, maar hoe dan ook, veel meer dan 750-800 woorden kon ik op een spread niet kwijt. Die woorden worden verdeeld over soms twee, soms vier, maar meestal drie erfgoedelementen die samen een verhaal vertellen. In de ideale situatie – maar die wordt lang niet altijd bereikt – komen er in zo'n thema, dus op zo'n spread, verschillende categorieën van erfgoed samen, bijvoorbeeld een monument, een landschap, een museaal voorwerp, een archiefstuk, ook om te benadrukken dat het niet zozeer gaat om de dingen zelf maar vooral om het verhaal dat ze vertellen, om de betekenis die ze hebben in ons beeld van het verleden. Een voorbeeld daarvan is het thema Adellijke Pracht: Het Markiezenhof met zijn monumentale schouw, een rugkussen van een ridder van het Gulden Vlies en het Liesbos bij Breda, ooit jachtgebied van de Nassaus, samen vertellen ze het verhaal van de adellijke wederopstanding ten tijde van de Brabantse Gouden Eeuw in de vijftiende en de vroege zestiende eeuw en van de pracht en praal die toen werd tentoongespreid.

In een boek met een titel als deze moest behalve voor erfgoed natuurlijk ook plaats worden ingeruimd voor Brabanders. Voor mensen die op een of andere manier een speciale band hebben met een bijzonder stukje Brabants erfgoed. Bijvoorbeeld omdat ze erin wonen, omdat ze het gebruiken voor hun werk, omdat ze zich inzetten voor het behoud ervan, omdat ze er alles van weten of om wat voor bijzondere reden dan ook. Twintig korte teksten, geïllustreerd met portretten door Marc Bolsius, geven inzicht in de betekenis die het erfgoed voor hen heeft en de richting die het geeft aan hun bestaan. Bijvoorbeeld Jeroen Grosfeld, die als museumdirecteur de vondst van zijn leven deed, of Liesbeth Theunissen die alles weet van prehistorische grafheuvels, net zoals voor Wies van Leeuwen de neogotiek van Pierre Cuijpers geen geheimen meer heeft. Floris van Bommel behoort tot de negende generatie schoenmakers van die naam en Neeltje van der Ven heeft met haar man Clemens een leven besteed aan historische wooncultuur. Het resultaat daarvan wordt nagelaten aan de samenleving. Letterlijk erfgoed dus.

Dames en heren, ik kom aan het eind van mijn betoog. Het boek dat ik heb gemaakt wil het besef bijbrengen dat het erfgoed dat ons uit het verleden is aangereikt, voor ons feitelijk onmisbaar is. Want zonder erfgoed zijn wij allen verloren in de tijd.

Het uitgangspunt was om een herkenbare en betrouwbare staalkaart te bieden van de ongelooflijke veelheid en verscheidenheid van het Brabants erfgoed. Met daarin aandacht voor de verschillende categorieën, roerend en onroerend erfgoed, informatief en immaterieel erfgoed. Zich uitstrekkend van prehistorie tot nu en van oost tot west. Maar ook om te laten zien dat al die overblijfselen, in welke vorm dan ook, bouwstenen zijn waarmee wij onze hedendaagse Brabantse identiteit vormgeven. Dat erfgoed niet alleen herkenning biedt en houvast, maar ook inspiratie biedt bij de inrichting van onze leefomgeving en zo richting geeft aan onze toekomst.

Ik wil daarvan tot slot nog één aansprekend voorbeeld presenteren. Beter dan hiermee kan ik de inspirerende en vernieuwende kracht van erfgoed niet duidelijk maken, denk ik. Het gaat om een plek in het hart van een Brabants dorp, Schijndel, waar de gevechten bij de bevrijding in 1944 een gat hebben geslagen. Om een gemeenschap die worstelt met herineringen en ambities, maar vooral met het onvermogen om dat hart weer terug te brengen in het dorp. Het gaat ook om een jonge architect uit Schijndel, Winy Maas, die droomt om aan de reconstructie bij te dragen en die ook als hij zijn vleugels heeft uitgeslagen en met zijn architectenbureau MVRDV over de hele wereld spraakmakende moderne architectuur heeft uitgestrooid, zijn plek van oorsprong en zijn wortels daar niet verloochent. Drieëndertig lang blijft hij ijveren om juist daar te mogen ontwerpen. En wat hij dan uiteindelijk bouwt op de Markt in Schijndel, tegenover de middeleeuwse Servatiuskerk en te midden van vooral ziellose wederopbouwarchitectuur, zijn zevende ontwerp voor deze plek, is de nu al befaamde Glazen Boerderij, in zijn materiaal van een bijna verplettende moderniteit en tegelijk in zijn vorm en uitstraling bij uitstek een icoon van Brabants erfgoed. Het doet bijna denken aan de tijd van Renaissance, toen het teruggrijpen op klassieke voorbeelden een enorme creatieve kracht losmaakte. Wie ter plekke de glazen boerderij gaat bekijken, ziet dat het plein zijn maat weer terug heeft en Schijndel zijn hart. En dat Brabant een monument rijker is waarbij verleden, heden en toekomst op een prachtige manier dooreen lopen. Precies zoals erfgoed bedoeld is.

Jan van Oudheusden, geflankeerd door links prof.dr. Arnoud-Jan Bijsterveld (leerstoel Cultuur in Brabant) en rechts Patrick Timmermans (directeur Erfgoed Brabant). Op de achtergrond de Glazen Boerderij in Schijndel, ontworpen door architect Winy Maas. Foto Boudewijn Bollmann, 2014